

Ovi su prostori vekovima ležali na glavnoj komunikaciji između Istoka i Zapada. Dimitrovgrad-Caribrod je mala opština na jugoistoku Srbije, na granici sa Republikom Bugarskom. Trn je u njenom susedstvu, sa druge strane granice. Caribrodsko-Trnski kraj predstavlja prirodnu celinu, područje izuzetne lepote i bogatog kulturnog nasleđa. To je kraj razigranih pejzaža i ljudi, dinamične muzike, bogatih ukusa, raskošnih oblika, boja i mirisa; neizmerno vredan mozaik stena, vode, trave i neba, protkanih toplom Balkanskom dužom.

Srce Balkana - kapija vremena

Više informacija:

Prirodnjacko društvo "Natura Balkanika"
Centar za održivi razvoj sela Gulenovci
Ive Andrica 60, naturabalkan@sezampro.rs
18320 Dimitrovgrad, Srbija

Фондация "Д-р Стамен Григоров"
Art klub: Smolianska ulica 24-28
foundation_grigorov@dir.bg
1612 Sofija, Bugarska

Karta: dr. S. or evi -Miloševi & Kartographie Huber

Podaci i GPS koordinate: N. Velinov
S. Milanov
B. Ivanov

Tekst i koncept: dr. S. or evi -Miloševi
S. Miloševi

Fotografije: dr. S. or evi -Miloševi
S. Milanov
B. Ivanov
Arhive: "Natura Balkanika" i
Fondacija "Dr. Stamen Grigorov"

Priprema i štampa: "M-print" Sopot

Tiraž: 500 kom.
Dimitrovgrad, 2010. god.

Ovaj projekat je finansirala
Evropska unija

<http://europa.eu>

Publikacija je realizovana uz finansijsku pomoć Evropske unije. Sadržaj publikacije je isključivo odgovornost Prirodnjackog društva "Natura Balkanika" i Fondacije „Dr. Stamen Grigorov“ i ni na koji način ne odražava gledišta Evropske unije.

**TURISTI KI VODI ZA
DIMITROVGRAD I TRN**

DIMITROVGRAD I TRN

- BOGATSTVO RAZNOVRNOSTI

*D*imitrovgrad i Trn nalaze se u okruženju prekrasne o uvanne i raznovrsne prirode o emu svedo i najviši stepen zaštite podru ja Stare planine i zakonska zaštita Kanjona reke Jerme i Petrlaške pe ine. Njihova zaštita obuhvata ne samo vredni geološki i biodiverzitet, ve i tradicionalni na in života i kulturu izniklu na njenim temeljima - predanja, bogato muzi ko nasle e i živu porodi nu tradiciju. itav kraj je riznica geološkog nasle a manifestovanog u velikom broju sedimenata razli ite starosti. Samo na Staroj planini opisane su 52 biljne zajednice sa ak 1190 biljnih vrsta. Posebnu vrednost predstavljaju travnja ke zajednice visokog stepena biološke raznovrsnosti, od kojih su neke kao npr. *Agrostio-Asphodeletum albae*, jedino prisutne na Staroj planini. Za njih je vezana i izuzetna raznolikost pti ijeg sveta sa oko 200 vrsta. Na Staroj planini prona eno je stotinak vrsta dnevnih leptirova tj. 40% faune Balkanskog poluostrva, 18 vrsta gmizavaca i 25 vrsta ribe.

*S*tara planina je 1977. zakonom zašti ena kao Park prirode a 1996. je proglašena Parkom mira izme u Srbije i Bugarske. Zahvaljuju i o uvanosti tradicionalnog života i kulturnog nasle a i njene povezanosti sa o uvanom prirodnom sredinom, Stara planina je kandidat za UNESCO-MAB rezervat " ovek i biosfera".

*N*a podru ju Dimitrovgrada i Trna nalaze se i planine Vidli , Greben planina, Vlaška i Ruj planina koje plene svojom lepotom. Sa svojim prekrasnim vidikovcima, vrhovima i liticama, one su meta mnogobrojnih planinarskih i alpinisti kih tura. Na prostorima Dimitrovgrada kroz njihove najatraktivnije delove provu ene su konji ke, biciklisti ke i planinarske staze. Do najatraktivnijih delova kanjona Jerme i Jablanice u Bugarskoj izvi ene su eko staze; one uklju uju i splet drvenih mosti a i staza, koje se nadvisuju nad brzacima i bukovima neopisive lepote.

*P*ovezanost prirode i ovekovih delatnosti na ruralnim prostorima opštine Trn i Dimitrovgrad izuzetno je visoka. Oглеda se u živoj povezanosti tradicionalnih sto arskih pašno-košnih sistema, kao dela lanca proizvodnje kvalitetnih tradicionalnih mle nih proizvoda i proizvoda od vune i jagnje eg mesa. Brend ovih proizvoda je na nacionalnom tržištu direktno vezan za samo ime planine - staroplaninsko jagnje, ka kavalj, kiselo mleko... Od klju nog zna aja za dalji razvoj ekonomije Stare planine je veza izme u visokog biodiverziteta i sto arstva izražena kroz visoki kvalitet proizvoda.

TRADICIONALNA ARHITEKTURA

- TOPLINA PRIRODNOG

*T*radicionalna narodna arhitektura Dimitrovgradskog i Trnskog kraja je veoma jednostavna i prilago ena osnovnim potrebama jedne porodice. Ku e su napravljene od materijala iz okolne prirode - zemlje, slame, drveta i kamena. Naj eš i tip ku e je bondru ara ili kovanica od drvenog kostura popunjenog smešom slame i blata na kamenom temelju sa podrumom, pokrivena kamenim plo ama ili eramidom. esto je tradicionalna ku a ukrašena lukovima i višedelnim prozorima, a izuzetno retko su na zidovima reljefni ukrasi ili ispisi godina gradnje. Naj eš e je na etiri vode, osim kod ku a pokrivenih kamenom koje su gotovo redovno na dve vode. Na krovu je obi no atraktivni dimnjak pokriven kamenom plo om. Ku e obi no imaju jednu do dve spava e sobe i ižu - mesto gde se loži. Uobi ajen je i Moravski tip ku e, jedan od najlepših, sa tremom i dimnjakom zvanim "komin".

*I*nteresantne su i ograde doma instva. U Visoku su este masivne ograde od ogromnog plo astog kamenja ili pak oblog složenog u do metar široke zidove. Sa posebnom pažnjom su gra ene kapije. Obi no su masivne drvene sa kamenim stubovima, pokrivene kao i krovovi, kamenim plo ama ili eramidom. Gradnja ku a je jeftina a tehnika gradnje jednostavna.

U Dimitrovgradskoj opštini postoje dva tipa sela: zbijeni i mahalski. Mahalska - razbijena na zaseoke, uobi ajena su u Burelu i Derekulu, dok je u Ponišavlju, Visoku i Zabr u najviše zbijenih sela. Mahalski tip sela nastao je iz potrebe odbrane od napada Turaka. Mahale su obi no pripadale jednoj familiji. Formirane su na brdima na takav na in da vizuelno mogu da komuniciraju me u sobom i na taj na in se obaveštavaju o nadolaze oj opasnosti. Tipi na sela mahalskog tipa su Dragovita i Trnski Odorovci. Tipi no zbijeno selo je Senokos. Mada i ono ima delove koji se zovu mahale prema familijama koje ih nastanjuju, nalaze se na manjem prostoru i spojene su u jednu celinu, pa pripadaju drugom tipu.

*T*radicionalna arhitektura je sve re a na ovim prostorima i sve manje je o uvanih objekata, posebno ekonomskih, koji su prvi napušteni sa promenom u ruralnoj ekonomiji. Vredan doprinos njenom o uvanju daje lokalni mladi umetnik, arhitekta Dejan Mitov iz Dimitrovgrada, koji se od detinjstva bavi izradom maketa ku a i imanja svog kraja. Jedno od njegovih najuspešnijih dela je maketa kompletnog seoskog doma instva.

Dolina reke Jerme proteže se celim južnim delom Dimitrovgradske i zapadnim delom Trnske opštine. Na svom putu izmeđ u Derekulskih i Burelskih planina - Vlaške (1442 m) i Greben planine (1338 m) u Srbiji obrazovala je dva klanca izuzetne lepote - Odorovsko i Vlaško ždrelo. Najinteresantniji proboji obrazovani su od sedimentnih kretnjaka, pešakara i drugih vrsta stena dužine oko 4-5 km, i dubine koja na nekim mestima dostiže i 500 m. U Bugarskom delu probila je kanjon dubine do 200 m, sa suženjima na reci od svega 4-5 m i vodopadima do 4 m visine. Stene Jilav kamak i Manastirišteto proglašene su nacionalnim penjačkim smerovima u Bugarskoj.

Izuzetnost Jerme ne potiče samo od geoloških formi, već i raznovrsnih oblika života i kulturnog nasleđa koja se u njemu nalaze - preko 20 opisanih biljnih zajednica, od čega 10 šumskih, među kojima su i reliktno zajednice iz tercijarnog perioda i 40 drvenastih vrsta od kojih se sastoje. Predeo je izuzetno bogat divljim životinjama. Vode reke Jerme su slonidne, zbog čega se ovdje nalazi i ribolovni rezervat. Visovima iznad reke dominira suri orao, koji se gnezdi na stenama Vlaške i Grebena. Kanjon Jerme u Srbiji je iz ovog razloga zaštićen kao specijalni rezervat prirode, a pod zaštitom je i Manastir Sv. Jovana Bogoslova iz XIV veka, koji se u njemu nalazi. Predivan kanjon na teritoriji opštine Trn formira i reka Jablanica, pritoka Jerme. Na ovim prostorima često se na nekoliko kvadratnih metara može videti na desetine vrsta drveća i zeljastih biljaka od kojih su neke izuzetno retke npr. Rajhenbahova perunika.

Na području Dimitrovgrada i Trna, nalazi se veliki broj pećina, od kojih su neke, kao npr. Petrlaška pećina zaštićene kao Spomenik prirode I kategorije - prirodno dobro od izuzetnog značaja zbog obilja različitih interesantnih formi veoma atraktivnog pećinskog nakita, od kojih preovlađuju stalaktiti, stalagmiti, salivi i bigrene kadice. Samo u Petrlaškoj pećini obitava 8 predstavnika artropadske faune, od kojih su posebno izdvojeni prave troglobionte kao što su pauk - koac, *Paranemastoma bureschi* (Opiliones), gujinješalj, *Typhloiulus (Typhloiulus) nevoi* (Diplopoda), koji je stenoendemit Velike pećine kao i visokoevoluirana trehina, *Phegommisetes globiceps ilanjevi* (Carabidae, Trechinae). U mnogim pećinama su pronađeni i fosilni ostaci pleistocenskih sisara kao i artefakti. Osim Petrlaških ili Odorovačkih pećina, itavniz pećina se može naći i na Vlaškoj i Greben planini u južnom delu Opštine Dimitrovgrad. Najpoznatija među njima je Vetrena dupka. Pećine ovog kraja ne privlače samo speleologe i prirodnjake, već i avanturiste koje najviše intrigiraju legende o skrivenom truskom blagu u njima. Za sve njih nedovoljno istraženi nadzemni i podzemni prostori Dimitrovgrada i Trna pružaju neizmerno puno uzbuđenja.

RASKRŠĆE PUTEVA

- KAPIJA VREMENA

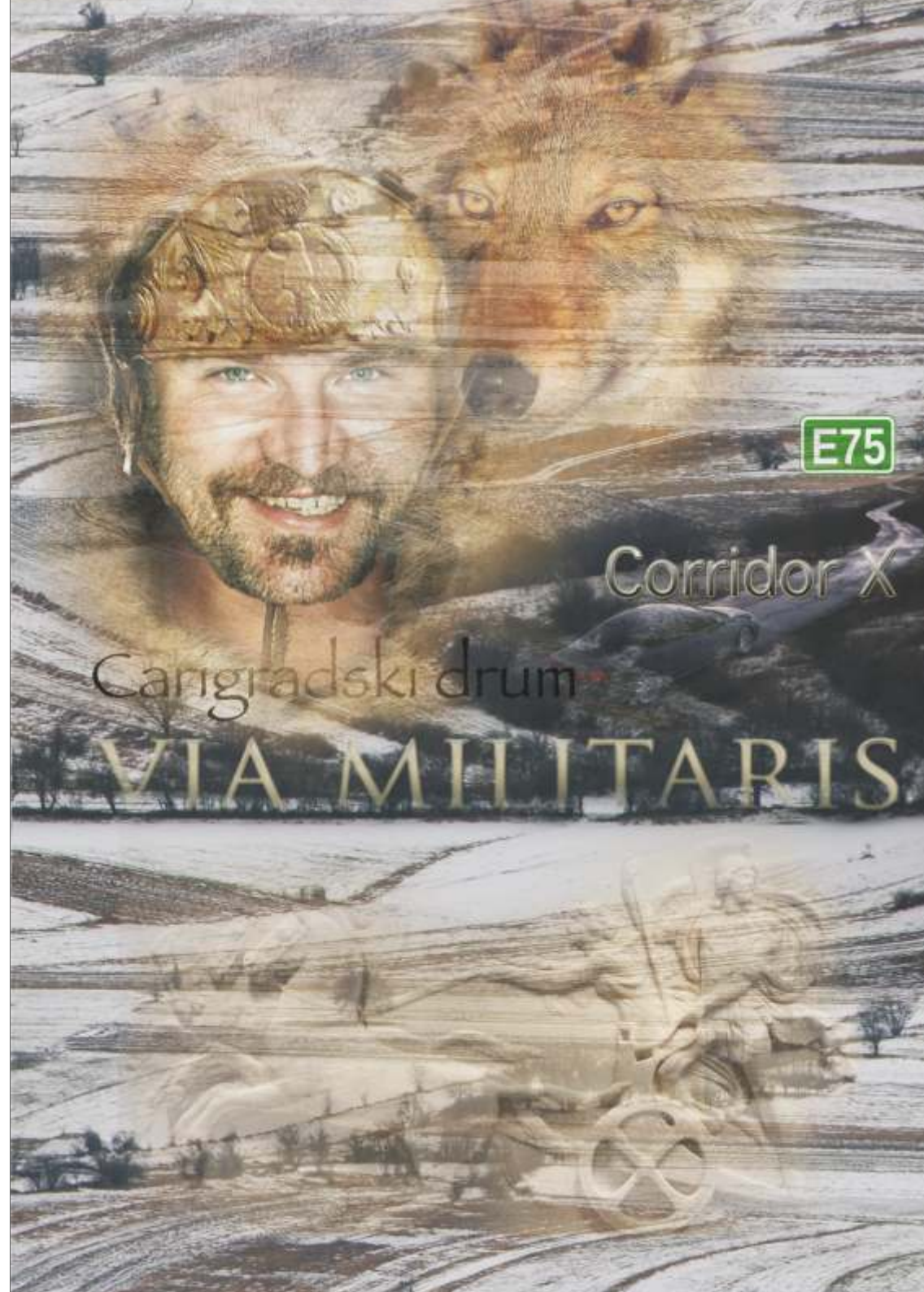
Arheološki nalazi na teritoriji opštine Dimitrovgrad i Trn govore o tome da je na ovim prostorima život intenzivno razvijan još u antičko doba. Na mestu Dimitrovgrada, bilo je jedno od mesta za odmor "Mansiones" i stanica za promenu konja "Mutationes" rimskog vojnog puta VIA MILITARIS. U antičko vreme Dimitrovgrad se zvao Balavstra. Današnji putni pravac E-75 bukvalno sledi nekadašnji put od Singidunuma do Bizantiona. O prisustvu Starih Rimljana svedoče i reljefi Hekate, Jupitera i Mitre iz sela Bačevo i Poganovo. Iz kasno antičkog perioda je i Gojindolsko kalendarano vizantijsko utvrđenje koje je podignuto u IV, a obnovljeno u VI veku u vreme Justinijana na markantnom brežuljku iznad sela Gojin dol.

Dimitrovgrad bi, prema nekim navodima, mogao biti raskršnica tri važna puta VIA MILITARIS, VIA BESIKA (koja je vodila u postojbinu Sapeja i Besa, verovatno današnji Burel, Derekul i Znepolje i izlazila na VIA EGNATIJU) i VIA METALIKA (koji je vodio preko Zavrčaka ka Visoku, razdelnicom između kulture staroara-Visok i kultura ratarazabrčani i dalje ka Montani - domovini Tribala, gospodara Hemusa-Stare planine). Područje između Željuše i Grape, gde je prolazila i VIA RUSTICA, poprište je prvog sukoba osvajačke vojske Aleksandra Makedonskog i Tribala, naroda rudara, metalurga i staroara 337. godine p.n.e.

Burel, Derekul i Znepolje takođe obiluju nalazima iz antičkog perioda. U okolini sela Planinica pronađena je rimska vojnička diploma. Tokom radova na Koridoru X juna 2009. pronađeno je ukrštanje manjeg puta, koji dolazi sa brda, sa rimskim vojnim putem - Via Militaris, iznad koga je pronađeno i dobro očuvano utvrđenje sa nekoliko kapija podignutih u IV veku i rekonstruisanih tokom VI veka u vreme Imperatora Justinijana. Pronađeno je put širine 8 metara, sastavljen od velikih kamenih blokova, sa dve trake, a iskopani su i brojni artefakti uključujući i konjske potkovice i delova kočija.

Caribrodski kraj pripao je pod tursku vlast 1433. godine. U to vreme Dimitrovgrad se zvao Zarin ili Carski brod. Ovo ime se vezuje za legendu, po kojoj je carski karavan ovde naišao na nepremogućnu reku, pa je car izdao naredjenje da se napravi most - brod. Sa dolaskom Turaka naselje dobija ime "Tekvum Binari", a kraj, prema legendama, postaje pribežište izbeglica sa Kosova i delova Bugarske u kojima je turski zulum bio najteži. Etnopsiholozi, smatraju da je razlog tome jedino mogao biti blagodarani karakter lokalnog stanovništva. Spomenik mesnom spahiji Murtizanu podignut u selu Izatovaci, mogao bi biti potvrda ovakvog mišljenja. 1866. godine, kaže legenda, lokalno stanovništvo je, svom spahiji, koga je cenilo po blagosti i pravednosti, podiglo spomenik - jedinstveni spomenik, koji je jedan porobljeni narod podigao svom osvajaču. Istina ili ne, imidž mirnog i blagorodnog naroda, opstaje i pleni i danas.

Turska pesma u Boljevđolu, jedan je od retko dobro očuvanih spomenika iz perioda turske vladavine. Prema natpisu na arapskom, pesmu je izgradio Spahija Husein u XVII veku za dobijanje ordena. Oko kilometar iznad nje nalazi se crkva Sv. Arhanđela sa slojevima fresaka od XVII-XIX veka. Ostatak nasleđa iz turskog perioda uglavnom je nematerijalan i u najvećoj meri sazdan od legendi o hajducima i skrivenom blagu. Injenica je da je Greben planinom išao put kojim se u Trn nosio porez u vreme vladavine Osmanlija, a dolinom obližnje Nišave i Visoke reke Turci su se povlaćili iz Srbije nakon raspada Otomanskog carstva. Verovanja, legende i istina prepliću se vekovima, a tragaju za zlatom i dan danas su najbrojniji posetioci okolnih planina, jama i pećina.

DUHOVNOST

- JEDINSTVENI DUH BALKANA

Područje Dimitrovgrada i Trna izuzetno je bogato crkvama i manastirima. Mada njihov broj ni iz daleka ne odgovara onome iz pre-komunističkih vremena, kada je svako selo imalo bogomolju, njihov značaj time nije umanjen. Na području ove dve opštine najviše ih značaj ima Poganovski manastir.

Po legendi, gradnju Poganovskog manastira započeo je 1395. godine Konstantin Dejanović Dragaš, sestra cara Dušana. Manastir je posle Konstantinove smrti završila njegova kćerka Jelena, vizantijska carica. Manastirska crkva posvećena je Sv. Jovanu Bogoslovu - svecu ljubavi, i kao takva je jedinstvena u Srbiji. Crkva je malih dimenzija, trikonhalnog izgleda, sa svim odlikama moravskog graditeljstva. Natpis iznad ulaznih vrata kazuje da je crkva živopisana 1499. godine. Freske koje spadaju među najbolje otkrivene u Srbiji, pripadaju kosturskoj post-vizantijskoj školi, a ikonostas Grčko-egejskoj i Ohrsdoj školi. Jednu od specifičnosti ovih fresaka čini i vizantijsko plavo - skupocena boja (kilogram boje vredeo je kilogram zlata) koju su se tonovi i do danas otkrivali na zidovima crkve. Poganovski manastir se od 1979. nalazi na listi svetske kulturne baštine. Manastir nikada u svojoj istoriji nije rušen. U prošlosti je bio gotovo nedostupan što ga je sačinjavalo od pogubnih Turaka. Danas je njegova atraktivna lokacija u dolini reke Jerme dostupna zahvaljujući i asfaltnom putu, koji je na nekadašnjoj trasi pruge uskog koloseka između litica Greben i Vlaške planine.

Dimitrovgrad je poznat po talentovanim umetnicima - slikarima, piscima, vajarima, fotografima, filmskim umetnicima... Ne postoji ni jedna opština u Srbiji koja ima toliko akademskih slikara prema broju stanovnika koliko opština Dimitrovgrad. Nema ni jedne druge male sredine koja je sposobna da postavi i odigra bravrozno "Košanu" na daskama Jugoslovenskog dramskog pozorišta i koja preko 120 godina, od 1888. godine, crpi nepresušno blago života ovog kraja i postavlja ih na daske što život znači. Masovna talentovanost Dimitrovgradana za likovnu umetnost, primećuje se još od osnovne škole. Hodnici gimnazije i osnovnih škola na teritoriji Dimitrovgrada prepuni su radova talentovanih učenika. Među profesorskom kadrom nalaze se i talentovani freskoslikari. Svake godine u prvoj dekadi avgusta dveri manastira Sv. Jovan Bogoslov otvaraju se za umetnike iz celog sveta. Manastir postaje središte zbivanja vezanih za međunarodnu likovnu koloniju koju organizuje lokalni Kulturni centar. Manifestacija je tradicionalna i predstavlja vrhunac događanja vezanih za likovnu kulturu dimitrovgradske opštine.

Od mnogobrojnih poznatih i priznatih umetnika poteklih sa ovih prostora pomenemo samo neke: režiser Zlatan Todorov Dudov; slikari: Slobodan Sotirov, Georgi Mašev, Vladimir Sokolov, Ljuben Belmustakov, Ivan Petrov, Nikola Denkov, Nikola Antov, Georgi Georgiev, Milorad Gerov, Veelin Denkov, Mladen Jotov, Zorica Nikolova Kostić, Ivan Kolev, Ljubomir Petrov, Bogdan Nikolov, Georgi Gocev, Metodi Petrov, Grozden Vele, Milovan Velkov, Novica Mladenov, Georgi Josifov, Perica Donkov, Mirjana Denkova, Branko Bišćan, Veljko Veljčević, Dimitr Dimitrov, Nedim Iliev, Nebojša Milčević, Milovan Pankov, Momir Aleksov, Branislav Nejkov, Daniela Gakova Radmila Mitkova, Georgi Dimitrov, Elica Donkova-Ašanin, Branko Nikolov, Dušan Nikolov, Irena Ilieva, Miroslav Mitić, Branislav Bošković; vajari: Dimitr Iliev i Dušan Donkov; književnik Detko Petrov; biolog, naučnik, publicista Spas Sotirov; novinar i umetnik Bogdan Nikolov; fotograf Miroslav Antov...

ŠOPSKI FOLKLOR

- ŽIVOST, ELEGANCIJA, TOPLINA

Narodna muzika sa prostora Dimitrovgrada i Trna i šopskih krajeva uopšte, jedna je od najlepših, najdinamičnijih, a za izvođača i najtežih i najlepših igara na Balkanu. Osnovni oblik igre je otvoreno kolo, ali se često sreće i igranje u lesama ili parovima (trupica). Držanje je za ruke, opuštено dole. Često je i držanje za pojas, što predstavlja stariji oblik vezivanja igara. Tehnika igranja zasniva se na sitnim poskocima, bez mnogo odvajanja od tla. Gazi se celim stopalom, a tokom igranja gornji deo tela se ponegde naginje unapred ili se blago ljuđa levo i desno. Igra se uz pesmu, a sa prestankom pesme ritam se ubrzava uz instrumentalnu pratnju. Melodije su najčešće u dvočetvrtinskom ili četvrtinskom taktu, ali ima i složenijih ritmova. Veliki broj igara karakteriše se prividnom aritmijom, jer se muzička i igarska faza ne poklapaju.

Narodna nošnja vodi poreklo iz daleke prošlosti, dugo je zadržala svoje osnovne odlike i vrlo se sporo menjala. U Dimitrovgradskom i Trnskom kraju javlja se više varijanti nošnji. Nošnje se razlikuju u materijalu, delovima, ali i u načinu ukrašavanja, pa čak i bojama. Muška nošnja je izuzetno lepa nošnja od bele ače, vunenog sukna karakteristična za Staru planinu i stoarske zajednice. Komotne pantalone ili breveneci oko pojasa i na donjem delu nogavica ukrašeni su crnim gajtanima, kao i dugi jeleci preko kojih se opasuje tkani pojas i obuvaju vezene crne ili crvene arape. Košulje su obično vezene oko vrata i rukava. Nose se još gunje, opandžaci, navosta (debelo platno koje se zimi omotava oko nogu) i dr. Druga varijanta muške nošnje - crni breveneci išarani crvenim gajtanima u kombinaciji sa belom košuljom, karakteristična je za Ponišavska sela i druge ratarske zajednice.

Ženska nošnja je izuzetno lepa i elegantna, obično veoma bogato ukrašena. Žensku nošnju čine "litaci", "sukna", "zubuni", košulje, "džubeta", kecelje, marame, tkanice, arape i opanci. Litak je rađen od tankog crnog vunenog platna, različitno ukrašen uglavnom na grudima i na donjem delu. U Zabravici i delu Visoka ukrasi su gajtani i trake, najčešće zlatnožute i bordo boje u kombinaciji sa gajtanima i trakama i koncima. Litak iz Trnskog kraja je od zlatnih i srebrnih šljokica u kombinaciji sa gajtanima i trakama i naziva se "pulen". Sukno se radi od debljeg platna, uvek široko raskrojeno prema donjem delu, bez rukava ili sa kratkim, otvorenim i zatvorenim. Ukrasi su uglavnom trake i gajtani narandžaste i crvene boje. Saja je tipična za južne šopske krajeve - Bosilegradski, Krivopalanski i ustendijski, ali se može naći i u Dimitrovgradskom. To je dugačka elegantna haljina na kopčanice, sa kratkim rukavima, bogato ukrašena na grudima i rukavima šarenim končanicama i srmnim vezom. Pravi se od tankog crnog vunenog platna. Zubun-Zabn se rado od crnog ili bordo pliša ili domaće pamučne platna tzv. "alidže", ali ima primeraka rađenih i od svile. Zubun nema rukave, široko je raskrojen prema donjem delu ili potpuno otvoren. Ukrašava se najčešće srmom ili štepovanim rombovima sa gajtanima oko džepova i rukava. Džube se pravi od crnog ili bordo pliša, a iznutra i oko vrata postavlja jagnjeće krzno. Oko vrata se često prišiva i krzno kune. Košulje su lanene ili pamučne, ponekad protkane svilenim nitima, a bogata ipka prišivena je oko vrata, rukava i na donjem porubu koji viri ispod litaka. Kecele su tkane ili vezene. Najlepsi primerci imaju utkane srmene niti. Tkanica je nošena oko pojasa, prosto obavijena ili provučena kroz "pafte"-metalne kopče. Marama ili šamije, su obično od finog pamučnog platna, markizeta ili svile. Najčešće su bela, smeđa i zelenožuta tzv. "zejtinlija", ali ima i primeraka nežno-roze boje. Retko su po ivicama ukrašene šljokicama. Vezuju se na različite načine, zavisno od kraja, pa i sela.

OBIČAJI I VEROVANJA

- OD PAGANSKOG DO HRIŠĆANSKOG

Običaji i verovanja ljudi Dimitrovgradskog i Trnskog kraja predstavljaju pravu istorijsku smešu paganskog i hrišćanskog. Vekovima su se vera i verovanja preplitale, a narod ko narod, zaboravljao suštinu i zadržavao spoljne manifestacije bivših dubokih verovanja. Običaji koji su se vekovima prenosili sa kolena na koleno, danas ponovo bude interesovanja. Ponovo se podižu "obroci" i "zapisi", a narod ponovo okuplja oko svetinja, ne bi li u teškim vremenima molitvom dosegnuo više sile, koje mu, verujete, jedine mogu pomoći.

U Dimitrovgradskom kraju puno je običaja vezanih za Pravoslavne praznike, ali i za venčanja, rođenja, krštenja i umiranja. Porodice slave porodičnu slavu, a sela seosku. Karakteristična pojava za ovaj kraj su "obroci" krstovi postavljeni u blizini sela, na imanjima svake familije, kraj kojih se za vreme porodične slave okupljaju ukućani i njihovi gosti. Drugu zanimljivost predstavljaju "zapisi", zavetna ili "mirosana", posvećena stabla, najčešće stari hrastovi, rešice i crni bor i druge vrste drveća pored kojih se po pravilu nalaze jedan ili više obroka. Na zapise se izlazi o seoskim slavama i veštinama u verskim praznicima, kada se organizuju litije i običajno običaji u svim zapisima u selu (najčešće 4 na glavnim stranama sveta).

Najinteresantniji običaji vezani su za praznovanje ur evdana - Svetog Goraa. Ovaj praznik, koji svake godine pada na isti datum - 6. maj i predstavlja početak letnjeg perioda, prati čitav niz obreda, koji svojom suštinom odaju pagansko poreklo. Ur evdan je najčešće proslavljena Slava u Istočnoj Srbiji. Kao i u svim drugim planinskim krajevima, u kojima je život stanovnika usko povezan sa prirodom, i stanovnici dimitrovgradskog kraja slave sv. Goraa - slavu vezanu za početak vegetacije. Ur evdan je vreme žrtvovanja i molitvi za rodnu godinu, porodično i seosko okupljanje. Najčešće se slavi među običajima i Romima, pa je često nazivaju i običajima arskom ili ciganskom slavom.

Obavezan deo proslave ur evdana predstavlja žrtvovanje jagnjeta "Džurdžila", a zatim i obredna muža i pletenje venaca od raznovrsnog bilja sa magijskim svojstvima. Ur evdan je svojevrsno klanjanje prirodi i njenim moćima, praznik mladosti i druženja. U svom najizvornijem, originalnom obliku, ur evdan se i praktikuje na Staroj Planini, a jedno od najatraktivnijih obeležavanja ur evdana je ono u Radejini i Visoćim Odorovcima pod okriljem stabla hrasta, po verovanju lokalnih žitelja starog 6. veka.

Interesantna je i proslava Sv. Todora (Todorica), kada ponosni vlasnici konja uzjahuju svoje atove i ponosno paradiraju gradovima i selima. U Dimitrovgradu se ovaj običaj očuvao do današnjih dana, iako je tek nekoliko godina unazad, zahvaljujući programu očuvanja autohtonih rasa broj konja u opštini ponovo porastao. Tako danas domaći i brdski konj i nonijus redovno učestvuju u najvažnijim manifestacijama i sa svojim vlasnicima čuvaju tradiciju sela iako više nemaju tolikog značaja u njegovoj ekonomiji.

TRADICIONALNA POLJOPRIVREDA

- SKRIVENO BLAGO

balkanska koza

bardoka

doma i brdski konj

doma i magarac

pirotska ovca

Dimitrovgradski i Trnski kraj poznati su danas uglavnom po mešovitoj poljoprivredi na malim seoskim imanjima. U prošlosti je bila dominantna krupna sto arska, a posebno ov arska proizvodnja vezana za travnja ke komplekse Stare planine. Nomadski na in sto arenja i njegovi osnovni proizvodi - jagnjetina i ka kavalj, kao i kiselo mleko i pronalaza bakterije pomo u koje se ono spravlja - Stamen Grigorov, proneli su slavu ovih krajeva po celoj planeti. Bez obzira na obim proizvodnje ovdašnji sto arski, vo arski i ratarski proizvodi izuzetno su kvalitetni. Najvažnije za region su ov arska, kozarska i govedarska proizvodnja, zatim prate a proizvodnja sto ne hrane, uzgoj maline, šljive i raznovrsnog povr a. Oni su sirovina za uvenu šopsku kuhinju i jela koja danas u e i poznaju kuvari celog sveta.

Veliki napor se ulaže u izgradnju i promociju prirodno visokovrednih farmskih sistema, koji svojim delovanjem oblikuju i podržavaju raznovrsnost predela i vrsta. Uspeh lokalnih poljoprivrednih proizvodnih praksi oduvek je bio u tesnoj vezi sa uzgojem autohtonih doma ih životinja. Uzgoj i selekcija ovih životinja bilo je pitanje opstanka lokalnog stanovništva nomadskih plemena koja su ovde sezonski boravila vekovima. Radom na o uvanju ovih, danas ugroženih životinja, posebno se izdvaja Dimitrovgrad kao jedan od najzna ajnijih centara za o uvanje agrodiverziteta na Balkanu. Retki sojevi ovce rase doma a pramenka, balkanska koza, doma i brdski konj i magarac, nonijus, buša, mangulica i mnoge druge danas se uvaju na ovim prostorima kao potencijal za budu nost. Izlažu se svake godine tokom Sajma balkanskog agrobiodiverziteta i seoskog nasle a u Dimitrovgradu, a javnost se iznova upoznaje sa genetskim potencijalom koji nose. Sajam se održava od 2003 godine u vreme me unarodnog Dana agrodiverziteta, na Dan opštine Dimitrovgrad - Roždestva Presvete Bogorodice u septembru mesecu. Bogat kulturno umetni ki program izvode mnogobrojni izvo a i iz zemalja balkanskog regiona.

mangulica

nonijus

pulin

karakanska ovca

šarplaninac

DIVLJI PLODOVI, LOV I RIBOLOV

- PRIRODA ZA PONETI

Dimitrovgradski i Trnski kraj nalaze se na prostoru Centra balkanske biološke raznovrsnosti, jednog od 6 u umerenoj klimatskoj zoni. Predivna kombinacija dolina, visoravnih, planinskih vrhova i strmih kamenitih odseka, kanjona i planinskih potoka, mo varu i suvih kraških polja i uvala, kombinovanih šuma i zasada etinara predstavljaju izuzetnu lepotu predela, ali i stanište mnogobrojnih biljnih i životinjskih vrsta, koje ovek od vajkada koristi da bi preživeo.

U kraju postoji nekoliko poznatih travara i vidara, a velikih broj lekovitih biljaka stanovništvo poznaje i koristi za le enje i okrepljenje. Interesantna su i verovanja o magijskim svojstvima pojedinog bilja. U vreme proslave ur evdana se u obredima koriste venci od zdravca, bosiljka, divlje ruže, drena i sl. kako bi sve životinje, ljudi i usevi bili zdravi.

Bogati su i resursi **divljeg vo a**, posebno jagoda, borovnica, drena, šipurka, zove, krušaka, malina, kupina i mnogih drugih. Još se uvaju vredni tradicionalni recepti za njihovo pripremanje i uvanje.

Resursi "plodova prirode" izuzetno su bogati mnogim vrstama gljiva, kao što su vrganji, lisi arke, bukova e, borovnja e, sun ice, brestova e, topolova e, vrbova e, jablanova e i druge, koje lokalno stanovništvo dobro poznaje i koristi. Postoje i podaci da su seljaci esto u jesen u šumama tražili stabla prorasla miceljom ovih gljiva i donosila ih ku i i stavljali u ugao staje sa stokom, kako bi cele zime imali sveže gljive. Danas su još o uvane tradicionalne tehnologije salamurenja i sušenja ve inom vrganja i lisi arke. Verovatno najiskoriš eniji resurs divlje prirode su šume i njeni stanovnici. Lov je izuzetno popularan. A love se uglavnom divlja svinja, srna i zec, ali i predatori poput vuka, šakala, lisice i divlje ma ke.

Najve u **ribolova ku** atrakciju predstavljaju Smilovska jezera, kao i jezero kod Jarlovaca. Vrste ribe koje se love u jezerima su som (do 50 kg), amur (do 20 kg), tostolobik (do 30 kg), štuka (do 15 kg), šaran (do 20 kg), karaš, crvenperka itd. Na jezerima su esta pecaroška takmi enja. U Nišavi se može pecati: klen, krkuš, skobalj i mrena, a u Jermi: pastrmka, klen, krkuš. Sportsko muši arenje po principu "uhvati i pusti" najatraktivnije je u kanjonima Jerme. Planinski potoci još ovek privuku po nekog entuzijastu voljnog da demonstrira tradicionalni lov golim rukama.

TRADICIONALNI ZANATI

- PRIRODNI MATERIJALI

Tkanje Najkarakterističniji proizvod za područje Dimitrograda i Trna je crga - vuneni prekrivač. Njezina se izrada održala, mahom u industrijskim uslovima. Nekoliko vekova se rade i vuneni pirotski i iprovski ćilimi u tehnici Klenja. Poznati su i daleko van ovog kraja po svojoj lepoti i trajnosti. U novije vreme, interes za izradu pirotskog ćilima, kao i drugih utilitarnih predmeta je sve veći, pa je i novih tkalja sve više. U selu Gulenovci kod Dimitrograda postoji radionica za njihovu obuku.

Filc i sukno, kao najprostiji oblik prerade vune, prisutan je na prostoru Dimitrograda i Trna od vjekada. Tehnika se usavršavala, a kućna radinost prerasla u zanat. Najviše valjavica za sukno bilo je na Staroj planini, zbog dostupnosti vode kao pogona i vune kao sirovine. Kada su sredinom XX veka i poslednje valjavice utihnule, proizvodi od presovane vune nekali su na povratak popularnosti do početka XXI veka. Tehnika filca (suvenirni, kape, šalovi, papuče i sl.) uz tradicionalno pletenje, donela je novi život vuni. U Dimitrogradu se radi filc, a uskoro će proraditi i jedna valjavica na vodeni pogon u selu Kamenici.

Grn arstvo u regionu ima dve škole - pirotsku i businsku. Businska grnarija i keramika jedna je od tri najpoznatije u Bugarskoj. Njeno izvoriste je selo Busino u Trnskoj opštini, uvedeno po svojim majstorima i svakovrsnim grnarskim proizvodima. Od stotina radionica u XIX veku opstalo je samo nekoliko. U selu postoji muzej grnarsstva i veliki trening centar u kome se, izmeću ostalog, održava i tradicionalna godišnja umetnička kolonija. Odskora i u selu Gulenovci kod Dimitrograda postoji radionica za obuku budućih grnara.

Izrada tradicionalnih drvenih instrumenata je delatnost koja se u Dimitrogradskom i Trnskom kraju ugasila. Ova veština od majstora zahteva ne samo poznavanje zanata već i umeće sviranja. U kraju se još pamte talentovani pojedinci, koji su za svoje potrebe okoline pravili po koju cevaru ili neštimošanu sviralu od zove. Odskora je zanat bar malo oživljen kursom za pravljenje šupeljke - kratke svirale i uspostavljanjem radionice za buduću obuku u selu Gulenovci kod Dimitrograda.

Nožarstvo je nekada bila česta delatnost, koja je podrazumela i uslugu oštrenja ili pak bila isprepletana sa drvodeljstvom. U Trnu je ovakvu radionicu imalo svako selo. Danas postoji samo jedna - Vladimira Spirova u selu Vrapče. Njegova specijalnost su noževi različitih oblika, sa drškama od rogova, kostiju i drveta. Svaki nož je unikatan i ima posebnu cenu.

ŠOPSKA UMETNOST SPRAVLJANJA HRANE

-TOPLO SRCE ISPOD KAMENOG KROVA -

Šopska kuhinja nadaleko je poznata i popularna. Karakteriše je kombinovanje mle i njihovih proizvoda i povrća kao što su "šopska salta" (paradajz, krastavac, ljuta paprika i drobljeni beli sir), "tarator" (krastavci i kiselo mleko sa mirošom), "šušpe s' s urdu" itd. Omiljeni su i "varen piper", "ljutenica", jela od kukuruza: "posipan ka amak", "moruznica", "belmuž", od pšeničnog brašna, pita sa sirom ili zeljem - "banica", "zeljanik", ali su poznata i jela od mesa kao što su punjene suve paprike - "pl'njene šušpe", "zadušeno", "sprža", "janija", "ovčeta na paru" i dr.

Najdalje su glas o kvalitetu hrane iz ovih krajeva pronašli stranojplaniški jagnje i kačavalj. Kvalitetni mlečni proizvodi su i sirovo i topljeno maslo, ovčeni sir, ovčije kiselo mleko, beli odležali ovčiji sir u tipu kriške i drugi.

Za praznike je obavezno jagnje, na ražnju ili u vurnji, ili makar meso i crna džigerica u skrami "na skaru" ili "na kamik" - pečeno na kamenoj ploči i postavljenoj na otvorenu vatru. "Na skaru" se spremaju i pečurke i riba, posebno uz Jermu i Visočicu, gde je popularna riba krkušica i potonja pastrmka.

Meso se uvija u jagnje u maramicu "skramu", i na taj način dobija na sočnosti i ukusnosti. Interesantan način pripreme jaja je i pečenje ili kuvanje u "vurnji" pečeno od prirodnih materijala - cigle, kamena i zemlje. Jagnje i jareče meso iz vurnje je poseban specijalitet. Tradicionalno se sprema tako što se očišćeni jestivi delovi iznutrice vrata u utrobu, zašiju i zatim skuvaju dok se meso spolja pečeno na vrelini koju otpuštaju zidovi vurnje. Meso lokalnih rasa je izuzetno ukusno, što je posledica prirodne ishrane na pašnjacima bogatim vrstama bilja. Ukusni su i domaći hleb, pečeni u vurnji, kao i druga domaća jela, koja se još uvek redovno pripremaju na stari način.

